

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

Természettudományi Kar
Földtudományok Doktori Iskola

Koszovó történeti földrajzi fejlődése a kezdetektől a független állam megteremtéséig

PhD értekezés tézisei

Kovácsics Ferenc

Témavezető:
Dr. Tóth József
DSc

PÉCS, 2010

A doktori iskola címe:
Vezetője:

PTE Földtudományok Doktori Iskola
Dr. Tóth József, egyetemi tanár, rector emeritus, a
földrajztudomány doktora
PTE TTK Földrajzi Intézet, Társadalomföldrajzi
és Urbanisztikai Tanszék

A doktori témacsoport címe:
Vezetője:

Történeti és Politikai Földrajz
Dr. habil. Pap Norbert PhD egyetemi docens,
PTE TTK Földrajzi Intézet, Politikai Földrajzi és
Területfejlesztési Tanszék

Az értekezés tudományága:

politikai földrajz

Témavezető:

Dr. Tóth József, egyetemi tanár, rector emeritus, a
földrajztudomány doktora
PTE TTK Földrajzi Intézet, Társadalomföldrajzi
és Urbanisztikai Tanszék

Témaválasztás és célkitűzések

Témaválasztásunk elsősorú motivációs tényezője Koszovó helyzetének alakulása és ennek hazánkra gyakorolt hatása volt. Amikor a Koszovóval kapcsolatos kutatás mellett döntöttünk, még nem volt világos, hogy a krízisnek milyen kifutása, milyen megoldása, és annak milyen következményei lesznek. Ugyan mára eldőlt Koszovó nemzetközi jogi helyzete, ugyanakkor annak következményei még csak most látszanak kibontakozni. Ezen következmények egyaránt érintik Szerbia jövőjét, a szerbiai magyarok (Vajdaság) lehetőségeit, de az egész nyugat-balkáni stabilitást (azon keresztül az Európai Unió bővítését, a közös kül- és biztonságpolitika kérdéseit, működőképességét, kisebbségvédelmi rendszereit stb.) és indirekt módon a teljes poszthidegháborús nemzetközi jogi rendszert is (ENSZ, NATO, nemzeti önrendelkezés vs. határok sérthetlensége, precedensteremtés avagy sem).

Szerbia számára a koszovói rendezés alapvető dilemmája az, hogy csatlakozhat-e egy olyan nemzetközi szervezethez, mely tevőleges részt vállalt az állam „megcsonkításában”. Nagy kérdés, hogy a koszovói történések milyen irányba terelik a szerb államot, Brüsszel vagy Moszkva lesz-e a továbbiakban az orientációs pont? A mindenkori szerb belpolitikai helyzet, illetve a nemzetközi hatalmi viszonyok következtében időről-időre változik az egyik, illetve a másik valószínűsége. Az államterület és az állam lakosságának csökkenése további problémák forrása Szerbiában, nevezetesen relatív súlya és presztízse a térségben csökken, a társadalmi frusztráció miatt a területén maradt kisebbségekkel (magyarok, bosnyákok, albánok, szlovákok stb.) szembeni tolerancia a töredékére zuhant. Ugyanakkor Koszovóval tovább nőtt a határon túli és a megmaradt államterületre menekült szerbek száma, akikről az államnak kell gondoskodnia.

A szerbiai magyarok számára nagy kérdés, hogy az új helyzet milyen lehetőségeket hoz önrendelkezési törekvéseik számára. Javítja vagy rontja a lehetőségeket Koszovó függetlensége? Érzésünk szerint döntéshozói szinten Magyarország még mindig nem ébredt rá arra, hogy közvetlen szomszédságunkban, Szerbiában és Koszovóban továbbra is olyan státuszproblémák (Vajdaság, Szandzsák, Preševo, Mitrovica) várnak megoldásra, amelyek tartósan meghatározzák a térség stabilitását, a magyar-szerb viszonyt, és akár drámai hatásuk is lehet a vajdasági magyarok sorsára, jövőjére.

A legtöbben a megoldást az Európai Uniótól várják, ugyanakkor a szervezet az eddigiekben nem bizonyította maradéktalanul alkalmasságát a feladatra. Ráadásul az Európai Unió számos régi tagállamában nem értik, nem „érik” kellőképpen ezt a régiót. Ami ennél is

lényegesebb: sajnálatos módon nem ismerik a kisebbségi kérdéseket. Ezért lenne fontos kezdeményező szerephez jutnunk a státuszkérdések megoldásában, és más kérdésekben is (melyek nem csak Szerbiára és Koszovóra, de az egész Nyugat-Balkánra is értelmezhetők), hiszen talán a mi biztonságunkat érinti a legközvetlenebbül e térség helyzete.

Az Európai Uniónak nincs kisebbségvédelmi rendszere, az *acquis communautaire*-nek nem része a kisebbségvédelem. A „nemzeti kisebbség” kifejezés nem is szerepel semmilyen hivatalos, jogi érvennyel bíró dokumentumban. Vannak a diszkriminációt tiltó irányelvek, de ez nem elég. Nincs az Uniónak működő kisebbségvédelmi rendszere, nincsenek sztenderdjei, normái. Az Uniónak a felvételig van bizonyos ellenőrző szerepe, amely leginkább az éves jelentésekben nyilvánul meg.

Úgy gondoljuk, hogy Magyarországnak a jelenlegi helyzetben ugyanolyan fontos közvetítő szerepe lehet Délkelet-Európa és a Nyugat-Balkán irányába, mint amelyet Ausztria töltött be annak idején Közép-Európa vonatkozásában. Erre természetesen fel kellene készülnünk minden szempontból, illetve kommunikálnunk is kellene felkészültségünket. Talán kutatásunkkal ehhez a tevékenységhez is hozzátehetünk egy kisebb szeletet.

Koszovó problematikája a 21. század elején ismét bebizonyította, hogy a nemzetközi jog és a diplomácia a nagyhatalmi érdekek játékszere. A függetlenség mellett legalább annyi objektívnek tetsző érv hozható fel, mint az ellenkezője mellett. Az egyik, avagy másik megoldás bekövetkezte, mindenek előtt a nagyhatalmi játszmák következménye volt. A külső szemlélőnek a szerb-albán konfliktus megoldása egyszerre tűnhet tényleges etnikai feszültségnek és amerikai-orosz-európai vetélkedésnek egyaránt. Ami biztosra vehető az az, hogy bármennyire hangoztatjuk is az ellenkezőjét, Koszovó igenis precedenst teremt. Megteremti ugyanis a nagyhatalmi támogatással megvalósítható egyoldalú függetlenség kikiáltásának lehetőségét. A második világháború utáni Európa feltehetően nagy hatású geopolitikai eseménye Koszovó függetlenségének kikiáltása és elismerése, melynek mindenre kiterjedő következményeit ma még nem látjuk

Nekünk magyaroknak azonban mivel a térséggel szomszédosak vagyunk és így közvetve is érint minket a konfliktus, szükséges, hogy a lehető legalaposabban megismerjük, feltárjuk és kezeljük a problémákat. Magyarországnak már csak a jószomszédi viszony miatt is szükséges, hogy megértse Szerbia problémáját, ugyanakkor a függetlenedő Koszovó és a koszovói szerbek helyzete a határon túli magyarok számára akár kedvező lehetőségeket is teremthet.

- Munkánk elsődleges célkitűzése a *Koszovó-kérdés genezisének és evolúciójának elemzése* azzal a szándékkal, hogy objektív képet rajzolhassunk a konfliktus mibenlétéről, szereplőiről, alternatíváiról és a területnek a független Koszovó létrejöttéig tartó történeti földrajzi fejlődési pályájáról.
- Második célkitűzésünk – bár úgy tűnik a nemzetközi közösség véglegesen a függetlenség elismerése mellett döntött – *a függetlenség eléréséhez vezető, nem teljesen problémamentes eseménysor áttekintése* és elemzése.
- Harmadik célkitűzésünk annak meghatározása, hogy *az új, önálló állam milyen potenciális kihívásokkal kell, hogy szembesüljön a közeljövőben.*

Alkalmazott módszerek

A vizsgálatok során elsősorban a korábbi szakirodalom áttekintése kerülhetett szóba. Ez képezi kutatásaink alapját, melyet a különböző Koszovóban működő nemzetközi civil és katonai szervezetek jelentéseinek, elemzéseinek primer forrásfeldolgozása tesz teljessé. A primer források között kell említenünk továbbá a levéltári kutatást is, amely esetünkben olyan eredeti térképek vizsgálatát jelenti, amelyek részletesebb elemzése hozzájárul a térség történelmi fejlődésének alaposabb megismeréséhez.

Mivel a térségben 1981 óta nem tartottak hivatalos népszámlálást, az adatok meglehetősen hiányosak és megkérdőjelezhetők. Ennek ellenére igyekszünk a lehető legalaposabb ellenőrzés mellett, statisztikai adatok elemzésével is alátámasztani érveléseinket és megállapításainkat. Itt elsősorban az 1981-es, mint a Koszovó tekintetében az utolsó hivatalosnak elismert jugoszláv népszámlálás; az 1991-es, mint az utolsó hivatalos jugoszláv népszámlálás, mely azonban a koszovói albánok bojkottja miatt a tartományra csak becsléseket tartalmaz; illetve a nemzetközi szervezetek (mindenek előtt az EBESZ és az ENSZ) és a Koszovói Statisztikai Hivatal becslései jelentik a feldolgozandó forrásokat.

Az elemzés tárgyául választott történeti és politikai földrajzi folyamatok napjainkban a szemünk előtt zajlanak és lényegesen meghaladják a nemzetközi politikai újságírás „ingerküszöbét”, ennek következtében többször a napi hazai és nemzetközi sajtóban megjelent híradásokra is hivatkozunk.

Végezetül módszereink utolsó csoportját alkotják a földrajzi vizsgálatok esetében elengedhetetlen terepi kutatások, melyek hozzájárultak a hely és a körülmények jobb megértéséhez, illetve az elméletben megfogalmazott állításaink bizonyításához, valóságtartalmának leellenőrzéséhez.

A terület elhatárolása

Dolgozatunkban a koszovói konfliktus kapcsán elsősorban természetesen magával Koszovóval, Európa legfiatalabb államával, az egykori autonóm jugoszláv tartománnyal foglalkozunk. Magától értetődő lehetne a jelenlegi politikai határok által közrezárt terület vizsgálata, ugyanakkor mind a történeti keretek, mind a Koszovó többségi lakosságát alkotó albánság szállásterülete, mind a különböző politikai entitásokban (Oszmán Birodalom, Jugoszlávia, Nagy-Albánia, Szerbia) eltöltött évtizedek szélesebb vizsgálati régió kiválasztását és használatát teszik szükségessé.

Koszovó és a koszovói konfliktus szerves része a 19. század óta hol hevesebben, hol lassabban zajló balkáni konfliktusoknak, éppen ezért a legszűkebb még érintendő területünk maga a Balkán-félsziget kell, hogy legyen. A Földközi-tengerbe benyúló legnagyobb kiterjedésű európai félsziget számos, témánk szempontjából fontos sajátos vonással rendelkezik.

A térség egyik meghatározó élménye a tenger, illetve a tengertől való távolság, a tengerhez való viszony. Ez a tulajdonság különbözőképpen érinti az egyes balkáni térségeket. A tenger egyszerre jelenti és jelentette a külvilággal folytatott kommunikáció legkönnyebb és legegyszerűbb módját, mely az esetek többségében egyet jelentett az európai centrumtérségek elérhetőségével, ezáltal a modernizáció, innováció, azaz a fejlődés lehetőségével. Ez a tengerparti területek számára gazdasági, társadalmi fejlődési előnyt jelentett, ugyanakkor szükségszerűen kozmopolitizmussal, és a külső hatalmak általi fenyegetettséggel is együtt járt.

A tengertől abszolút, avagy relatív értelemben távolabb fekvő területek számára mindezen modernizációs lehetőségek csak korlátozottan voltak elérhetők. Ugyan több nagy jelentőségű útvonal is áthalad a félsziget szárazföldi területein, az ezeken való információ, áru és egyéb áramlások volumenüket és ezáltal hatásukat tekintve jócskán elmaradnak a tenger közvetítette hatásoktól. Ráadásul, ezen szárazföldi kommunikációs pályák a természetföldrajzi adottságok által erősen determináltak a történelem legtöbb időszakában.

A másik fontos természeti adottságot a hegyek jelentik. A félsziget Európa legnagyobb átlagmagasságú területe, ugyanakkor sehol nem haladja meg magassága a 3000 métert. A tömeges, nehezen járható hegyvonulatok, melyeket meglehetősen ritkán szakítanak meg a megtelepedésre és a közlekedésre alkalmas folyóvölgyek és medencék, a félsziget legjellemzőbb adottságai közé tartoznak. A domborzat egyszerre jelentette a kommunikáció és a közlekedés korlátozását, a letelepült életmód térbeli kiterjedésének determinációját, valamint a Balkánra jellemző meghatározó térbeli struktúrák kialakulásának befolyásolását. A hegyvidékek a közlekedés és a megtelepülés korlátozása mellett egyben biztonságot is nyújtottak a ciklikusan megjelenő hódítókkal szemben, így a hegyvidéki félnomád pásztortársadalmak (melyek a 19. századig léteztek) képesek voltak megőrizni identitásukat, nemzeti, nyelvi és kulturális különállásukat.

Szintén a rendkívül tagolt domborzat számlájára (is) írható, hogy a térségben nem alakulhatott ki egységes, balkáni központból szervezett birodalom, nagyhatalom. A rendkívül tagolt felszín több egymástól elkülönülő hatalmi központ létrejöttének kedvezett, amit tetézt az is, hogy a félsziget hegyei elsősorban a központi területeken a legtömegesebbek, legmagasabbak, a folyóvizek innen sugárirányban kifelé haladnak, ami a térségben megtelepülő nemzetek és általuk alapított államok orientációját a központok felől a peremek irányába terelték (Mendöl T. 1948).

Ez a központi terület éppen a Koszovó környéki területekre esik, ahol az említett természetföldrajzi okokból is következően az egyes balkáni népcsoportok érdekei összeérnek, ütköznek etnikai kontaktzónák, vitatott hovatartozású területek, a nemzetté válásban megkésett, megkérdőjelezett státusú népcsoportok alakulnak ki. Ennek egyik megnyilvánulása például a macedón-kérdés, vagy napjaink albán-kérdése, melynek egyik ága a koszovói problematika.

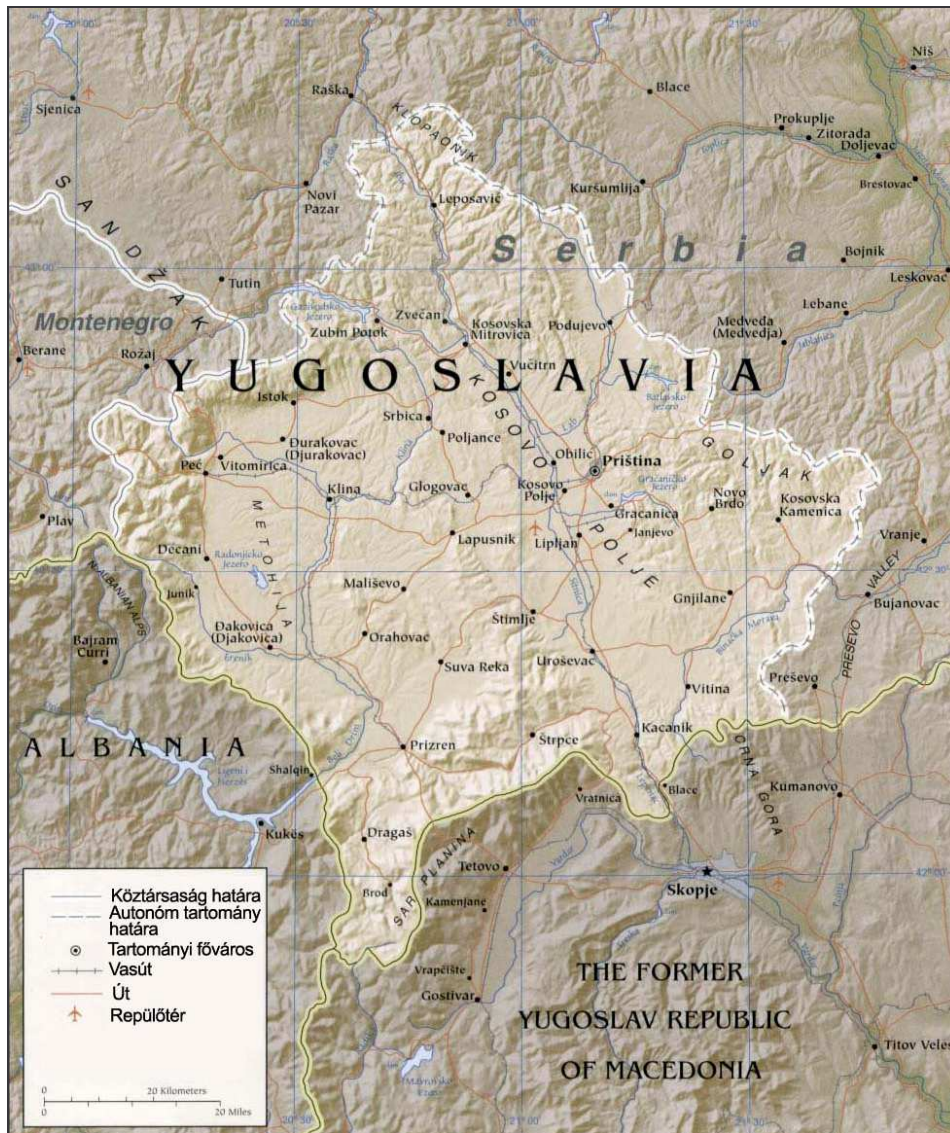
A Balkán-félszigetnél eggyel szűkebb kategóriánk a felbomló Jugoszlávia helyén a 90-es években kialakuló új politikai földrajzi kategória a Nyugat-Balkán. A Nyugat-Balkánt, mint térkategóriát az európai uniós bürokraták és diplomaták terjesztik el, így határolva le a félsziget azon részét, mely a délszláv állam maradékán a problémás, biztonsági kockázatot jelentő, instabil jelzőket kapta. A Szlovénia nélküli egykori Jugoszlávia és Albánia tartoznak ebbe a körbe. Velük szembeállítva fogalmazódik meg a Kelet-Balkán, mint kategória, melynek tagjai (Románia és Bulgária) ugyan komoly gazdasági és társadalmi problémákkal küzdenek, de nem jelentenek biztonsági és katonai feszültségforrást (Pap N.–Reményi P. 2007).

A Nyugat-Balkán elsősorban politikai kategória és az euroatlanti integráció térségbeli előrehaladtával fokozatosan számíthatunk kiüresedésére, ugyanakkor az 1990-es és 2000-es évek politikai és katonai folyamatai szorosan kapcsolódnak ezen mesterségesen létrehozott politikai kategóriához.

1. ábra: A Nyugat-Balkán országai szerk.: Kovács G.

A Balkán-félsziget belső, hegyvidéki területén fekszik az egykori Koszovó autonóm tartomány, Európa legfiatalabb állama. Területe 10 887 km², amivel a kis területű államok közé tartozik. Geológiai értelemben mozgalmas területen fekszik, a Dinaridák és a Trák-Macedón masszívum határán, területének nagy részét az ofiolit öv és a Vardar-zóna tölti ki. Ennek következményei lesznek a viszonylag nagy kiterjedésű medencék (Kosovo Polje, más néven Rigómező, Metohija, Kis Koszovó), melyeket 500-1000 méter magasságú középhegységi jellegű területek választanak el egymástól. A geológiai felépítés további következménye az ásványkincsekben (fémek, kőszén) való gazdagsága, melyet az ókor óta hasznosítanak a helyi lakosok.

2. ábra: Koszovó

Forrás: Perry Castaneda <http://www.lib.utexas.edu/maps/kosovo.html>
letöltve: 2009-08-03

Eredmények

- **A balkáni birodalomváltó térben Koszovó időről-időre megjelenő, újratermelődő sajátossága a határterület jelleg.**

Kutatásunk során megállapítottuk, hogy Koszovó napjainkig terjedő története során a határterület jelleg a vizsgált térség rendszeresen visszatérő jellemzője. Ez a jelleg többdimenziós, ugyanis nem csak etnikai értelemben, de egyben birodalmi vagy állami határterület karakterként is értendő.

Koszovó történetén az antikvitás korától napjainkig végigtekintve rendszeresen visszatérő elemként említhető a határterület jelleg, melynek egyik igen fontos dimenziója az

etnikai karakter. Ez a jellemző az ókortól tetten érhető, mivel a terület az illír és trák ütközőterületen, kontaktzónában helyezkedett el. A térség lakói, a kevert népességet alkotó dardánok, akiket a kutatók tekintélyes része az albánok etnikai alapkomponensének tart, mint kevésbé romanizálódott illír-trák konglomerátum húzódtott vissza a hegyekbe a 7. század elején nagy számban megjelenő szlávok elől. A szláv jellegűvé váló területre – történeti léptékekkel mérve rövid időn belül – megkezdődött az albán beszivárgás, amely a 17. század végétől tömeges méreteket kezdett ölteni. Ez a már korábban is fennálló etnikai határterület jelleg felerősödését eredményezte. A korábbi illír és trák viszonytól azonban eltért a szláv-albán kapcsolat, érintkezés. Amellett ugyanis, hogy kisebb mértékben az egymás irányába ható asszimiláció is tetten érhető, alapvetően az eltérő kultúrájú és nyelvű népek egymás rovására irányuló terjeszkedését figyelhetjük meg. Egyfajta hullámmozgásként tehát az erőviszonyoktól függően, hol a szláv, hol az albán elem a térség dominánsabb, meghatározóbb eleme. Jelenleg az albán bevándorlás és magas természetes szaporodás, az albán etnikai szállásterület terjeszkedése, illetve a szerb elvándorlás, a 21. század elején a napjainkig fennálló etnikai kontaktzóna erodálódását, fennmaradását veszélyezteti.

A határterület jelleg másik dimenziója, a szintén időről-időre jelentkező birodalmi vagy állami határtérség jellemző. Koszovó a 11. század végén Raška terjeszkedésével bizánci határterületté vált, majd a 13. század elejére a szerb államba integrálódott. A határterület jelleg ugyanakkor ezt követően egészen a 14. század első feléig mégis fennmaradt, csak ezúttal Raška részeként a Bizánci Birodalom viszonylatában. A törökök 14. század második felétől tartó terjeszkedése közben Koszovó ismét határterület lett. Ez az állapot a 15. század közepéig, 1455-ig állt fenn, amikor is hosszabb időre konzerválva a viszonyokat, a térséget a terjeszkedő Oszmán Birodalom egészen 1912-ig a saját, többször változó struktúrájába illesztette. Bár Koszovó szó szerint értelmezett határterület karaktere egy időre megszűnt, mégis megfigyelhető, hogy az Oszmán Birodalom és Ausztria között a 18. században rendre ismétlődő háborúk idején, az osztrák csapatok rendszerint a koszovói területig tudtak előrehatolni. Ez arra enged következtetni, hogy a 18. századtól kezdve az Oszmán Birodalom a Koszovótól északra húzódnó vidéket egyre kevésbé tudta a kezében tartani, majd az említett állapot fokozódásaként a 19. században a ténylegesen és a névlegesen uralt terület határát már a koszovói terület jelentette.

A Balkán-háborúk időszakától kezdve Koszovó – néhány rövidebb időintervallumot leszámítva – egészen 2008. februárjáig, a különböző jugoszláv állami formációk, illetve az önálló Szerbia határterületeként értelmezhető. Napjainkban Szerbia közeljövőben várható

európai integrációja természetesen ismételten felveti a feltehetőleg későbbi időpontban csatlakozó Koszovó határterületté válását.

- **A koszovói szerb kisebbség helyzete és annak rendezése komoly kihatással van a vajdasági magyarság viszonyaira. Egyrészt a koszovói szerbek helyzetének romlása a vajdasági bevándorolt szerbeket a magyarokon történő elégtétel-vételre sarkallhatja, másrészt egy a szerbek számára kedvezőtlen kifejtlet esetén a szerbek exodusa nem fogja elkerülni a Vajdaságot. Harmadrészt a rendezés precedens-jellege miatt, mely akár pozitív fejleményként is értékelhető,**

2004 márciusa óta elszaporodtak a Vajdaságban a nemzetiségeket ért incidensek. Egyedül a vajdasági magyar szervezetek közel 300 magyarelles atrocitást – ezt a számot azonban még jócskán szaporítják a más nemzetiségek elleni támadások – jegyezték fel 2004 márciusa és 2004 szeptembere között az észak-szerbiai tartományban. A helyzet komolyságát mutatja, hogy korábban egy évtized alatt sem regisztráltak ennyi magyarelles tettet a Vajdaságban.

Mint tudjuk, az 1990-es évtizedben végleg felborult a Vajdaság törékeny - a titói időkben, a németek kitelepítése után teremtett - etnikai egyensúlya. A délszláv háborúk után több mint 300 ezer szerb (Kicosev S.–Kocsis K. 1998) menekült érkezett a tartományba, elsősorban Horvátországból és Boszniából (egy becslés szerint a számuk legalább 500 ezer), majd 1999-ben a Koszovóból elmenekült szerbek egy része is a Vajdaságban telepedett le.

Az új szerb telepések között ismeretlen volt a Vajdaság korábbi békés egymás mellett élése, de az autonóm tartomány gazdasági és kulturális különállása is. Az elkövetők között feltűnően magas volt az 1990-es években „bevándorolt” szerbek aránya. A menekült szerbek a Vajdaságban élő kisebbségeken töltik ki azon megaláztatások miatti mérgüket, amelyek őket eredeti szülőföldjükön a többségi etnikum által érték. Számukra a Vajdaság semmiben sem különbözik a Balkán többi területétől, Boszniától vagy Koszovótól. Az 1990-es évtizedben érkezett szerb menekültek ma is a legrosszabb körülmények között élő polgárok a tartományban. Nagy részük munkanélküli, megélhetésük teljesen bizonytalan, engedély nélkül felépített házaikat újra és újra rombolással fenyegetik a helyi hatóságok.

Az elüldözött szerbek keserűsége, belső indulatai erőszakban csapódnak le. A Vajdaság területén még élő nemzetiségek pedig mindig kiváló célpontjai ezen indulatok levezetésének. Ez következett be 2004 márciusában is, amikor a koszovói szerbeket ért atrocitások és tömeggyilkosságok okozta felháborodások miatt, a vajdasági szerb demonstrálók a magyarok és más nemzetiségek lakta területeken törtek-zúztak, és támadásokat intéztek kisebbségi

intézmények ellen is. A legtöbb szakértő figyelmét azonban elkerülte, hogy a vajdasági erőszakos cselekmények rendszerint akkor erősödnek fel, amikor Koszovóban atrocitásokat követnek el az ottani szerb kisebbség ellen. Vagyis amikor a koszovói történések miatt felforrósodik a hangulat, a Vajdaságban is fokozódik az etnikai erőszak.

Nagy kérdés továbbá, hogy milyen megoldás kristályosodik ki az immár kisebbségbe került koszovói szerbek védelmével kapcsolatban. Mint a dolgozatban kifejtettük, a Mitrovicai körzet szerbsége nem hajlandó önként alávetni magát a koszovói albán uralomnak. Ebben hathatós támogatást kap az anyaországtól és a térségben jelen lévő nemzetközi szervezetek nem képesek ezt a helyzetet megszüntetni. Valamilyen kompromisszumot tehát kell találni, már csak azért is mert a határok megváltoztatása a többség (albánok, nemzetközi szervezetek, harmadik államok) számára nem elfogadható.

A béke és a koszovói függetlenség kieszközlésében jelentős szerepet játszó szervezetek (NATO, EBESZ, EU, ENSZ...) és államok ugyanakkor következetesen kiállnak a kisebbségi jogok védelme mellett, így valamilyen kisebbségvédelmi rendszer a lassú konszolidáció után ki kell, hogy épüljön. Ha ez szélesebb és biztosabb jogokat tartalmaz, mint a jelenlegi vajdasági helyzet, úgy ezt hivatkozási alapként felhasználhatja a magyarság saját helyzetének javítására is.

- **A magyar diplomáciának eminens érdeke a demokratikus Szerbia maximális támogatása integrációs céljai elérésében. Ez egyrészt a szomszédságpolitikából, másrészt a vajdasági magyarságért érzett felelősségből fakad.**

A szerb felet az 1990-es évek elejétől kezdve sorozatos frusztrációk érték. Ez alatt lényegében azt értjük, hogy egy Európában katonailag rendkívül erős, politikailag viszonylag jelentős befolyással bíró államszövetség vezető pozícióját elveszítve, napjainkra egy jóval kisebb, legutóbb „de facto” egyik autonóm tartományát is elvesztett balkáni ország lakóivá váltak. Mindeközben át kellett élniük, hogy Európa olyan vezető hatalmai (Nagy-Britannia, Franciaország), akik korábban a szerb törekvések jelentős támogatói voltak, elfordultak tőlük. Emellett olyan új vagy „régijúj” szereplők (USA, Németország) jelentek meg erőteljesebben Délkelet-Európa politikai porondján, amelyek az említett törekvésekkel szembeni elképzeléseket, áramlatokat támogatták. Mindezek miatt féltő volt –, illetve fennáll a veszélye ma is –, hogy Szerbia az európai integrációval szemben különutas módon az orosz orientációt választja, amelynek egyben Oroszország várható újbóli megerősödése folytán jelentős biztonságpolitikai vonzata is van.

Jelenleg a szerb–magyar határ a hazánkat is magában foglaló katonai és gazdasági-politikai tömb délkeleti határa. A magyar félnek – a történelmi sérelmeket félretéve, illetve azoktól elvonatkoztatva – elemi érdeke, hogy a fennálló helyzet megváltozzon, és ezáltal Szerbia ugyanazon tömbök, rendszerek része legyen, mint hazánk. Az egyazon tömbhöz tartozás ugyanis azt feltételezi, hogy Magyarország és Szerbia fontosabb irányelvei lényegében hasonlóak lesznek (beleértve a kisebbségpolitikát is), uniós tagság esetén pedig mint szomszédos, kisebb európai országoknak közös érdekük lesz az egymással, illetve hasonló pozíciójú államokkal való együttműködés. Ez ugyanis az egyes szereplők európai pozícióját erősítheti, emellett pedig a rendszeres párbeszéd és az ezzel együtt kialakuló személyes kapcsolatokon keresztül megkönnyíti a fennálló vagy felmerülő egymás közötti problémák megoldását. Szerbia európai integrációja a határok légiesedését vonja majd maga után, déli schengeni határunk megszűnik, ez pedig nyilvánvalóan jelentősen megkönnyíti a határ mindkét oldalán jelenlévő – bár Szerbiában nagyságrendekkel nagyobb – kisebbség anyaországgal való kapcsolattartását is.

Összességében a terület és hatalomvesztés okozta sokk némileg enyhülhet Szerbia integrációjával, és sikeres pályára állításával. Déli szomszédunknak ebben a sikeres pályára állításában Magyarország fontos szerepet játszhat, egyrészt szomszédos országgént mint a térség kiváló ismerője, másrészt mint olyan állam, amely az integrációs kérdésekben nagy mennyiségű tudástökét halmozott fel. Hazánknak tehát a kétoldalú gazdasági-politikai kapcsolatok és a magyar kisebbség helyzetének javítása érdekében, valamint a biztonságpolitikai dimenzió miatt lenne rendkívül fontos Szerbia elszigeteltségének teljes feloldása, és az európai vérkeringésbe való újbóli, erőteljesebb bekapcsolása.

- **A kétkomponensű demográfiai probléma és a gazdasági helyzet együttes kezelése lehet az újonnan született állam hosszú távú létezésének, és egy esetleges újabb balkáni konfliktus elkerülésének záloga.**

Koszovó egyik legkomolyabb kihívása a demográfiai helyzet kezelése. Amíg a tartomány szerb uralom alatt állt, az ún. demográfiai fegyver az albán érdekeket szolgálta. A szerbeket nagyságrendekkel felülmúló természetes szaporodás volt az albán ügy hosszú távú sikerre vitelének záloga. A független Koszovóban azonban ez egy gyorsan növekvő, rendkívül fiatal korstruktúrájú lakosságot jelent, amely számára a gazdaság és az állami szektor nem tud megfelelő számban munkalehetőséget biztosítani.

A demográfiai feszültségforrás összességében két nagyobb elemből tevődik össze, a gyorsan növekvő lakosságból és az etnikai feszültségekből, melynek hatására kialakult egy

belső, nehezen átjárható határvonal. Mindkét probléma súlyos és nehezen kezelhető. Az utóbbi végső soron az állam kettészakadásával fenyeget, de minimálisan is egy Bosznia-Hercegovinához hasonló decentralizált megosztás képét vetíti előre, mely ez utóbbi állam példája alapján nem a hatékony állam megvalósulását sejteti. Az etnikai alapú ellentét még sokáig mérgezi a koszovói közösségek közti viszonyt, és feltehetőleg hosszú időre szükségessé teszi majd a nemzetközi jelenlétet.

A demográfiai folyamatokkal kapcsolatosan egy igen fontos vetületre is rá kívánunk mutatni. A folyamatosan öregedő társadalmú Európa Unió egyik komoly kihívása a gazdasági színvonal fenntartásával, illetve emelésével összefüggésben, a termelésben aktív szerepet játszó, munkaképes népesség utánpótlása. Ennek a munkaképes, fiatal korú populációnak a tekintélyes része az afrikai kontinensről, illetve Ázsiából származik. Ennek következtében a beáramló munkaerő jelentős hányada az európaiaktól eltérő kultúra és vallási hagyományok hordozója, aminek eredményeként a migránsok, illetve leszármazottaik a többségi társadalom írott és íratlan szabályaihoz való igazodása, asszimilációja alacsony hatásfokot mutat. Véleményünk szerint szerencsés megoldást jelentene, ha az említett népesség utánpótlásának fenntartását fokozottabban próbálnák a demográfiai többletet produkáló európai területekről kiinduló migráció segítségével megoldani. Ezek közé a területek közé tartozik többek között a koszovói albánok által lakott terület is. Ez utóbbiak kultúrája szerintünk ugyanis, a hosszantartó oszmán uralom, illetve az ezzel járó ázsiai hatások ellenére is az egyetemes európai kultúra része. Éppen ezért beáramlásuk megkönnyítése hosszú távon Európa fejlettebb felének eminens érdeke, hiszen a feszültség kialakulására és eszkalálódására az autochton társadalom, illetve a részben archaikus kulturális jegyeket hordozó albán bevándorlók közösségei között valószínűleg hosszú távon kisebb az esély, mint általában a más kontinensről érkezők és a helyiek között.

Az említett folyamat megvalósítása hozzájárulna a demográfiai többlet levezetéséhez és a helyi feszültség csökkentéséhez is. Mindehhez természetesen szükségesnek tartjuk az Európát behálózó albán szervezett bűnözés visszaszorításán kívül, egy életképes gazdaságú, az európai kritériumoknak megfelelő működésű Koszovó megteremtését, amely nyilvánvalóan lehetővé teszi, hogy a koszovói állampolgárokkal szembeni vízumkötelezettség megszűnjön.

Az említett gazdasági fejlődés elengedhetetlen, mivel ha az nem tart lépést a magas népességszaporulattal, akkor a folyamat következménye egy fokozatosan kriminalizálódó társadalom lehet, melyben a radikális társadalmi és politikai szerveződések egyre nagyobb teret nyerhetnek. A függetlenséget a koszovói albánok generációk óta legfontosabb egyéni és

közösségi céljaik között tartották számon, annak elérése gyakorlatilag az álmuk beteljesülése. Ugyanakkor vajmi kevés tapasztalata van a koszovói elitnek egy önálló állam kormányzásában, a hétköznapi problémák és feszültségek megoldásában. Amennyiben nem sikerül záros határidőn belül (akár segélyekből, akár hitelekkel) növekedést generálni a koszovói gazdaságban és ezáltal növelni a munkahelyek számát, a radikalizálódás elkerülhetetlen. Ez, összekapcsolódva hasonló macedóniai, albániai és esetleg szerbiai, illetőleg montenegrói folyamatokkal, „új távlatokat nyithat” a balkáni konfliktusok történetében.

- **Koszovó regionális politikai földrajzi helyzetének jellemzője, hogy mindegyik szomszédjához kényes viszony fűzi.**

Montenegró

Európa két legfiatalabb állama egymáshoz való viszonyának jellemzésére a pragmatikus a legjobb szó. Bár eltérő módon, de mindketten az utolsók között függetlenedtek Jugoszlávia maradványaitól. Újjonnan elnyert függetlenségük sok tekintetben érdekazonosságot hordoz, így együttműködésük feltételei elvileg adottak. Ezt azonban rontja, hogy Montenegró számára a szerb kapcsolat és a szerbekhez fűződő viszony lényegesen más, mint a koszovói albánoké. Ha a szerb-albán viszonyt a második jugoszláv állam legneuralgikusabbjának nevezzük, nyugodtan tekinthetünk a szerb-montenegróira, mint a legkiegyensúlyozottabbra. Érdekes módon tehát a két fiatal állam egymás közti kapcsolatát a feleknek egy harmadik államhoz fűződő viszonya határozza meg.

Közös államhatárunk rövid, magashegységi vonulatok alkotják, így nehezen járható elzáró jellegű határ. Azon csak két út halad át, melyek Peć városában futnak össze. A határ montenegrói oldalán is él jelentős albán lakosság, ugyanakkor komolyabb etnikai konfliktust ez még nem okozott. Sőt, az albán lakosság – természetesen nem ellentétesen saját érdekeivel – következetes támogatója volt a montenegrói függetlenségnek. Ennek hiányában feltehetőleg a referendumon a kezdeményezés meg is bukott volna.

Albánia

A koszovói-albán viszonyt, illetve a két állam egymáshoz fűződő kapcsolatát meghatározza az a tény, hogy mindkettejük többségi lakossága az albán. Akár fennmarad a két állam akár nem, biztos, hogy a koszovói-albán kapcsolatok rohamos fejlődésnek indulnak. Látnunk kell, hogy a politikai földrajzi logika alapján Koszovónak eminens érdeke az Albániához fűződő kapcsolatok és az azt megtestesítő infrastruktúra fejlesztése. Ez tehát orientációváltást

eredményez Koszovóban, a korábbi kényszerű északi (jugoszláv) igazodást felváltja egy nyugati (albán).

Koszovó és Albánia viszonyának neuralgikus pontja tehát az egyesülés kérdése. Tekintsünk most el ennek nemzetközi következményeitől (lásd később) és vizsgáljuk meg, hogy magában a két érintett államban milyen hatással járna. Először is hol lenne az új állam központja/fővárosa? Melyik elit lenne az új állam vezető csoportja? Nem egyértelműek a válaszok, hiszen Albánia régibb állami hagyományokkal rendelkezik, de Koszovó az utóbbi évtizedek rombolásai ellenére is fejlettebb gazdasággal és infrastruktúrával bír. Az albániai és a koszovói lakosság közti képzettségbeli, tapasztalati és vagyoni helyzet is az utóbbiak számára kedvezőbb. Mindezek magyarázata a szabadabb határátlépésben rejlik, hiszen jugoszláv állampolgárként a koszovói albánok nyugaton dolgozhattak, a jugoszláv oktatási rendszerben tanulhattak, míg ugyanezen idő alatt albániai honfitársaik egy sztálinista bezárkózó rendszer állampolgárai voltak.

Szintén kényes kérdések megválaszolására lesz szükség abban az esetben is, ha hosszú távon sem valósul meg az egyesülés. Melyik állam képviseli nemzetközi porondon az albánokat és miért pont az? Komoly viták várhatók, ismét csak a két államot irányító hatalmi, politikai, gazdasági, szellemi/tudományos elit között, ami könnyen behajszolhatja őket egy kétes kimenetelű versengésbe (ki az albánabb?) a harmadik országban (Macedónia, Szerbia, Montenegró) élő albánok védelmezője cím megszerzéséért stb.

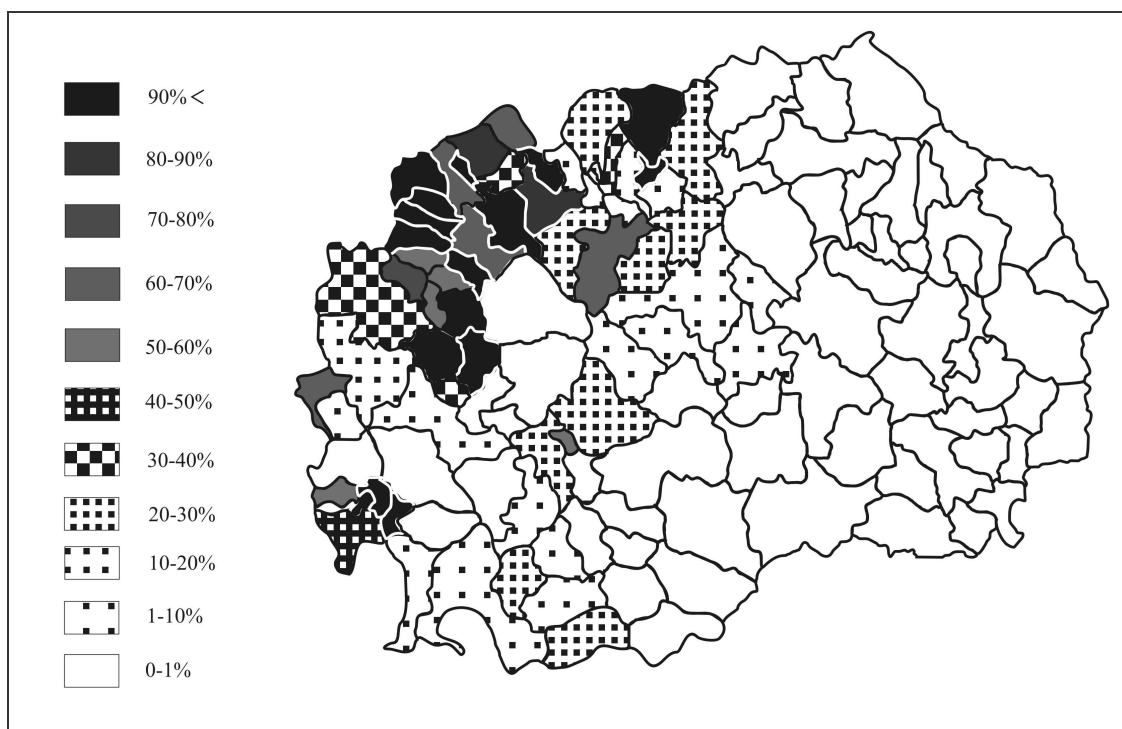
Macedónia

A koszovói-macedón reláció „barométerének” legfontosabb és egyben legkritikusabb mutatója a Macedón Köztársaság területén élő albán nemzetiség, illetve annak aktuális és várható magatartása, törekvései.

Az 1991-ben létrejött önálló Macedónia első népszámlálását még a függetlenné válás évében megtartották, ezt azonban 1994-ben a hatóságok kénytelenek voltak megismételni, mivel annak adatait az albán populáció nem volt hajlandó elismerni. 1994-ben az ország lakossága a megismételt népszámlálás szerint 1,945 millió főt tett ki, amelyből mintegy 1,295 millióan a macedón, 441 ezren pedig az albán nemzethez tartóznak vallották magukat. A legutóbbi 2002-es népszámlálás idejére az említett 1,945 millió főről az összlakosság 2,02 millióra emelkedett, amelyből a minket jelenleg legjobban érdeklő macedónok száma stagnálva 1,297 millió főt (66,6%) tett ki, míg az albánoké erőteljes növekedést mutatva 509 ezer főben (25,17%) állapotodott meg.

A Koszovóval, illetve Albániával fennálló albán-albán kapcsolattartást megkönnyíti, hogy a macedóniai albánok többségi járásai az állam Koszovóval és Albániával határos északi, északnyugati részén helyezkednek el. Ennek megfelelően tulajdonképpen az albánok szállásterülete a koszovói és albániai szállásterület folytatásának tekinthető, eredménye pedig a külső albán kapcsolatok mellett jelenlévő – a koszovói szerb-albán megosztottsághoz hasonló, bár arányaiban attól eltérő – belső albán-macedón megosztottság és ellentét.

Az eddigiekből következik, hogy a korábbi valamint a 20. század végi és 21. század eleji Koszovóból Macedóniába irányuló migráció eredménye családi és ezzel részben összefonódva gazdasági kapcsolatokban ölt testet, amely tulajdonképpen az albán kollektív tudatban a határok légiesedését eredményezi egyfajta összetartozás- és etnikai folytonosság-tudattal kombinálva. Nem véletlen tehát, hogy 1999-től kezdődően a legfelsőbb macedón vezetés jó ideig Szerbiát támogatva teljesen elutasította Koszovó függetlenségét, hiszen attól félt, hogy ez olyan precedens szolgáltat, amely felborítja az addig békésnek mondható macedón belviszonyokat. Úgy vélték ugyanis, hogy az albán törekvések által ismét elérhető közelségbe kerülhet – a második világháború óta először – Nagy-Albánia létrejötte.

3. ábra Az albán etnikum aránya Macedónia opcináiban a 2002-es népszámlálás alapján
Forrás: Végh A. (2006)

A 2001-es macedón-albán konfliktus, mely sokak szerint egy Koszovóból irányított akció volt tovább terhelte a macedón-koszovói viszonyt. Ezt a konfliktust külső nyomásra az ún. Ohridi

Keretmegállapodás zárta le, mely a mai napig az együttélés alapja. A hosszú távú, mondhatjuk stratégiai feszültségek forrása azonban ennél mélyebb gyökerű. Az albán lakosság folyamatos demográfiai térnyerése egy ilyen kis lakosságú országban rövid úton is végzetes lehet. A legfőbb kibékíthetetlen ellentét tehát a növekvő albán és a csökkenő macedón lakosság közti feszültségekben keresendő.

A kapcsolatok várható rövid, illetve középtávú erősödése mellett hosszabb távon a térségben az eddigi tendenciát figyelembe véve az albán etnikum további növekedésével és politikai aktivitásának erősödésével kell számolnunk. Kérdéses, hogy ez a növekedés mikor borítja fel a keretegyezményben kialakított kényes macedóniai egyensúlyt, és az is, hogy az albán élettér növekedésére Macedónia macedón lakossága és vezetése milyen választ tartogat. A válasz leegyszerűsítve kétféle lehet. Az egyik szerint Macedónia macedón lakossága nem áll ellen az albán térhódításnak, ezzel pedig tulajdonképpen az albán túlsúly létrejöttével Macedónia albán vezetésű és többségű állammá válik. A másik lehetőség az ellenállás egyedül vagy szövetségben, amely magában rejtheti a polgárháború veszélyét, illetve a határok megváltozásának újabb lehetőségét is.

- **Koszovó függetlensége rövid és középtávon két albán állam egyidejű létét feltételezi, mely azonban hosszú távon Nagy-Albánia létrejöttét valószínűsíti.**

Nagy-Albánia létrejöttének a tárgyalások során tulajdonképpen nem volt és gyakorlatilag rövid távon ma sincs reális esélye. Ugyanakkor a megfigyelőkben nem véletlenül merülhetett fel ez az opció: Koszovó a függetlenség kivívása utáni csatlakozása Albániához, létrehozva így **Nagy-Albániát** és kijavítva az 1913-ban az albán állam létrehozásakor elkövetett hibát. Ennek a lehetőségnek azonban ma még az albánok között sincs támogatója, a nemzetközi közösség és a szerbek pedig teljes mértékben ellenzik. Ugyanakkor hosszú távon nem tudunk mást elképzelni, mint az albán területek egyesülését. A több államban élő egyazon nemzet esete legtöbbször ideiglenes állapot, azt többnyire külső erők hozzák létre és tartják fenn (NSZK-NDK, Észak- és Dél-Vietnám...). A külső erők megszűntével, meggyengülésével a két állam többnyire egyesül. Hosszú távon az albánság esetében is ezt várhatjuk. Mindez kiegészülve dinamikus lakosságszám-növekedésükkel évtizedeken belül a legnagyobb balkáni nemzetté emelheti őket. Addig azonban még jelentősebbek a koszovói és az albániai albánok közti gazdasági, néprajzi, nyelvjárásbeli, identitásbeli stb. különbségek, valamint a két közösséget vezető politikai és gazdasági elit érdekei.

- **Koszovó gazdaságát jelenleg a nemzetközi segélyek tartják fenn, de az önálló fejlődéshez szükséges erőforrásai adottak, melyek kihasználásának feltétele azonban a nemzetközi jogi helyzet tisztázódása, a biztonsági kockázatok csökkenése és az állam működési hatékonyságának drasztikus növekedése.**

A gazdaság helyzete a koszovói problémacsoport második-harmadik helyén található, az államiság és az etnikai kérdések után. az államnak alapvetően kedvező természetes erőforrásai vannak a gazdaság fejlesztéséhez (érc, szén, vízenergia, termőföld), ugyanakkor ezek kihasználása jelenleg rendkívül rossz határfokú.

A gazdaság napjainkban egyszerre mutat posztzocialista és posztháborús képet (Vadas E. 2007). A privatizáció, az állami vállalatok reorganizációja még éppen csak elkezdődött, ugyanakkor a kis- és középvállalkozások viszonylag hosszú ideje működnek Koszovóban, a közelmúlt szerény gazdasági növekedése nekik köszönhető. Ennek ellenére az egy főre jutó GDP alig éri el az 1100 eurót, a munkanélküliség továbbra is 40% közeli, nagy a szegénység. Továbbá az ország gazdasága nagymértékben függ a nemzetközi segélyektől is (elsősorban USA és EU), melyek összege évről évre csökkenő tendenciát mutat. Ezzel szemben a külföldön dolgozó koszovóiak hazautalásai nagyságrendileg azonos súlyt képviselnek a költségvetésben, de a segélyekkel szemben évről évre emelkedő tendenciát mutatnak. Nagy kérdés, hogy a fejlett világot megrázó gazdasági válság milyen hatással lesz mind a segélyekre, mind a külföldön dolgozók hazautalásaira. Ha a közvetlen befektetésekhez hasonlóan ezek is drámai csökkenést mutatnak, akkor a koszovói kormány nagyon hamar kénytelen lesz egy igen komoly válsággal megküzdeni.

	2004	2005	2006	2007
GDP (EUR, millió)	2271	2207	2273	2378
GDP/fő (EUR)	1156	1105	1118	1150
GDP növekedés (%)	2,0	-1,0	3,1	3,5
Külföldi munkavállalók hazautalásai (millió EUR)	219	273	352	398
Infláció (%)	-1,4	-1,4	1,5	2,0
Költségvetési egyenleg (GDP százalékában)	-6,1	-3,2	3,6	6,5
Nettó FDI (EUR, millió)	20	59	222	n.a.
Export (EUR, millió)	79	71	111	147
Import (EUR, millió)	1023	1093	1306	1576
Külföldi segély (GDP százalékában)	14,8	16,6	14,6	14,2
Folyó fizetési mérleg (GDP százalékában)	-32,7	-34,8	-34,6	-38,2
Munkanélküliség (%)	39,7	41,4	n.a.	n.a.

1. táblázat: Koszovó válogatott gazdasági mutatói. Forrás: Vadas E. 2007

A gazdaság átalakítása és hatékonyabbá tétele legfőbb elősegítője a növekvő külföldi tőkebefektetések lehetnének. Mind a privatizáció, mind a zöldmezős beruházások sokat lendíthetnének a gazdaság állapotán. Minderre azonban addig nincs reális lehetőség, amíg meg nem szilárdul az új állam jogrendje, nem csökken a mindent átszövő korrupció és nem javul számottevően a jogi és üzleti környezet. További, elsősorban a privatizációt fékező probléma a függetlenedést kísérő vagyonmegosztási viták Szerbiával.

Az eredmények összefoglalása

- A balkáni birodalomváltó térben Koszovó időről-időre megjelenő, újratermelődő sajátossága a határterület jelleg.
- Koszovó függetlensége rövid és középtávon két albán állam egyidejű létét feltételezi, mely azonban hosszú távon Nagy-Albánia létrejöttét valószínűsíti.
- A koszovói szerb kisebbség helyzete és annak rendezése komoly kihatással van a vajdasági magyarság viszonyaira. Egyrészt a rendezés precedens-jellege miatt, másrészt a koszovói szerbek helyzetének romlása a vajdasági bevándorolt szerbeket a magyarokon történő elégtételvételre sarkallhatja. Harmadrészt, egy a szerbek számára kedvezőtlen kifejtlet esetén a szerbek exodusa nem fogja elkerülni a Vajdaságot.
- A magyar diplomáciának eminens érdeke a demokratikus Szerbia maximális támogatása integrációs céljai elérésében. Ez egyrészt a szomszédságpolitikából, másrészt a vajdasági magyarságért érzett felelősségéből fakad.
- A kétkomponensű demográfiai probléma és a gazdasági helyzet együttes kezelése lehet az újonnan született állam hosszú távú létezésének, és egy esetleges újabb balkáni konfliktus elkerülésének záloga.
- Koszovó regionális politikai földrajzi helyzetének jellemzője, hogy mindegyik szomszédjához kényes viszony fűzi.
- Koszovó gazdaságát jelenleg a nemzetközi segélyek tartják fenn, de az önálló fejlődéshez szükséges erőforrásai adottak, melyek kihasználásának feltétele azonban a nemzetközi jogi helyzet tisztázódása, a biztonsági kockázatok csökkenése és az állam működési hatékonyságának drasztikus növekedése.

Az eredmények hasznosításának lehetőségei és a kutatás további lehetséges irányai.

Az eredményeink gyakorlati alkalmazásának több lehetséges területét is megfogalmazhatjuk. Az egyik a diplomáciai, biztonságpolitikai döntés-előkészítés. A területi politikai földrajzi kutatások fontos kiindulópontját jelentik a politikai és diplomáciai határozatoknak.

További alkalmazási terület lehet a gazdasági társaságok, elsősorban a térségben befektetni kívánó, másodsorban a térséggel kereskedni szándékozó cégek gazdasági, befektetési döntés-előkészítése. Hasonlóan a politikai és diplomáciai döntésekhez, a gazdaságiak sem nélkülözhetik a megalapozott és az érintett térség lehetőleg minden fontosabb területi folyamatát és jellegzetességét feltáró információkat.

Harmadik alkalmazási terület inkább akadémiai, nevezetesen további kutatások alapjaként és a felsőoktatásban segédletként is szóba jöhetnek a kutatás eredményei.

Vizsgálataink további irányai mondhatni magától értetődőek. Kutatásunk során nehéz dolgunk volt, hiszen egy olyan témát választottunk, mely nem egy lezárt „történet”. Folyamatai a szemünk előtt, velünk egyidőben zajlanak, így egyrészt fennáll annak a veszélye, hogy megállapításainkat az idő és a jövőbeni fejlemények felülírják, másrészt viszont Koszovó helyzetének a nyomon kísérése, a társadalmi, gazdasági, politikai és geopolitikai helyzetének változásai még hosszú időn keresztül ellátják a témával foglalkozó kutatót munícióval.

Publikációk

I. A disszertáció témájához kapcsolódó publikációk

1. **Kovácsics F.:** Security situation in the Balkan – especially in Kosovo. Tradecraft Review (megjelenés alatt) 10 p.
2. **Kovácsics F.** 2007: Specific areas of security-policy, peace-supporting operations. Tradecraft Review Special Issue, pp. 5-11.
3. **Kovácsics F.** 2006: A HM és az MH operatív helyzetének jellemzése. A hangsúlyok és prioritások. KBH Szakmai Szemle 2006. évi „SZT” Különszáma, pp. 10-14.
4. **Kovácsics F.** 2006: Nemzetközi béketeremtő és békefenntartó műveletek – új kihívások (terrorizmus, szervezett bűnözés). In: Békétámogató műveletek konferencia. CD kiadvány, 10 p.
5. Kobilka I. – **Kovácsics F.** 2004: Biztonságföldrajzi kérdések. In: Kovács F. (szerk.): Geográfus Doktoranduszok VIII. Országos Konferenciája. SZTE TTK Természeti és Geoinformatikai Tanszék, Szeged, CD kiadvány.
6. **Kovácsics F.** 2004: Régi-új biztonságpolitikai kihívások az európai uniós csatlakozás tükrében. Új Honvédségi Szemle, Budapest, pp. 2-8.
7. **Kovácsics F.** 2004: A biztonság új kérdései a magyar-jugoszláv viszonylatban. In: Reményi P. (szerk.): Az integrálódó Európa politikai földrajza. PTE TTK FI Kelet – Mediterrán és Balkán Tanulmányok központja, Pécs, pp. 41-46.
8. **Kovácsics F.** 2004: Az Európai Unió csatlakozásából adódó régi-új biztonság-politikai kihívások. KBH Szakmai Tudományos Közlemények, pp. 7-13.
9. Izsa J. – **Kovácsics F.** 2002: A magyar katonai elhárítás történetéből. In: Horváth I. – Kiss J. (szerk.): Kard és toll. Válogatás a hadtudomány doktoranduszainak tanulmányaiból. ZMNE, Budapest, 2. szám, pp. 163-170.
10. **Kovácsics F.** 2002: A Magyar – Jugoszláv kapcsolatok alakulása a XX. század végétől napjainkig. In: Szónokyné Ancsin G. (szerk.): Határok és az Európai Unió. SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, pp. 385-395.

II. A disszertáció témájához kapcsolódó előadások

1. **Kovácsics F.:** Biztonságföldrajzi változások. GEO 2004, Szeged, aug. 28. – szept. 12.
2. **Kovácsics F.:** Tájékoztató a MK KBH kutatási tevékenységéről. Magyar Rektori Konferencia, 2002. máj. 27.

III. Egyéb publikációk

1. **Kovácsics F.** 1999: Gondolatok a feldolgozó munkáról. KBH Szakmai Szemle, 1999/3. „T” pp. 5-7.
2. **Kovácsics F.** – Kuti F. 1998: Nemzetbiztonsági ismeretek. In: Ledács Kis J. (szerk.): Alegységparancsnokok kézikönyve. MK KBH, Budapest, pp. 203-220.
3. Bagdi M. – **Kovácsics F.** – Szabóné dr. Gál M. 2002: A Magyar Köztársaság Katonai Biztonsági Hivatala vezetési rendszerének ismérvei. Szakmai Ismeretek Tananyag II. MK KBH, Budapest, 55 p.